

ROLA DZIECKA W PROCESIE ROZWODOWYM SWOICH RODZICÓW. ASPEKTY PRAWNO-PSYCHOLOGICZNE

Mgr Anna Górecka - DOKTORANTKA WSPiA RZESZÓW-PRZEMYŚL

Ur. 27 maja 1983 roku w Stalowej Woli. W l. 2004-2007 r. – studia licencjackie, kierunku: pedagogika na KUL. Tytuł pracy licencjackiej: Zjawisko „dzieci ulicy” w oparciu o badania przeprowadzone na Powiślu w Warszawie. W 2009 r. – ukończone studia magisterskie. Praca magisterska nt. Ośrodek Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży „Nadzieja” w Dubiecku jako forma realizacji założeń statutowych KSMAP. W 2013 r. ukończone jednolite studia magisterskie na kierunku: prawo również na KUL. Praca magisterska nt. Domniemanie niewinności w polskim procesie karnym. Obecnie doktorantka i seminarzystka prawa karnego, pod kierunkiem Prof. Andrzeja Zolla, Wyższa Szkoła Prawa i Administracji Rzeszów-Przemyśl. Zainteresowania naukowe dotyczą nieletnich w pedagogice i prawie.

*Tak długo byli razem tak wiele łączyło
ciała nawet na odległość całowali w liście
lecz rozstania przychodzą nagle i tak sobie
jeżeli Bóg rozdzieli to potem pojedna
najdłuższe to rozstanie po którym się żyje
jakby serce pękło i nic się nie stało
rozstania gdy przychodzą gdy nic nie wiesz o tym
i w taki sposób że nikt nie rozumie*
Ks. Jan Twardowski

WSTĘP

Współcześnie coraz częściej słyszymy o parach, które są w trakcie rozwodu lub już się rozwiodły. Ludzie zawierający związek małżeński robią to bez przemyślenia. Istnieje coraz większe społeczne przyzwolenie na rozwody i po prostu łatwiej jest się rozstać niż próbować razem żyć. Niestety, w dużo gorszej sytuacji są dzieci, mniejsze – nieświadome, starsze posiadające wiedzę na temat rozpadu rodziny, ale wszystkie przeżywające negatywne i niszczące emocje. Warto zdawać sobie sprawę, że rozwód niesie bardzo negatywne skutki dla psychiki dzieci, ich teraźniejszości i przyszłości, po to, aby w chwilach zwątpienia w sens małżeństwa, postawić na jednej szali własne dobro i przyjemność, a na drugiej dobro dzieci i świadomie podjąć właściwą decyzję¹.

1. ROLA DZIECKA W POSTĘPOWANIU ROZWODOWYM – W UJĘCIU PSYCHOLOGICZNYM

Rodzice jako jednostki różne pod względem osobowości, doświadczenia, zainteresowań stanowią dla dziecka źródło bogactwa, niestety czasami są źródłem obciążenia². Dziecko, które

¹ Zob. H. Cudak, *Zaburzenia w zachowaniu dzieci...*, s. 12.

² Zob. K. Jabłoński, *Rozwód? Jak go przeżyć*, Warszawa 2008, s. 16.

jest świadkiem ciągłych konfliktów, dziecko wykorzystywane przez rodziców jako broń przeciwko współmałżonkowi, dziecko, na którym wymusza się określone zachowanie - jest bezsilne i bezradne. Kocha bowiem oboje rodziców³. Drugą po problemach szkolnych przyczyną stresu dziecięcego jest życie rodzinne. Dzieci zdają sobie sprawę z problemu, bardziej niż myślą o tym ich rodzice⁴. Bowiem nie chodzi o jak najszybsze uregulowanie spraw majątkowych, ale zadbanie o dobry stan psychiczny dziecka, które ma prawo nie tylko do kontaktu z każdym rodzicem w jednakowym stopniu, ale do prawidłowego kształtowania swojej osobowości⁵.

Dziecko wie, że to rodzic jest za niego odpowiedzialny i to on ustanawia prawa. Dla prawidłowego rozwoju dziecka stosunek do matki i ojca jest tak samo istotny, jak atmosfera uczuć panująca między rodzicami. Uczucia i przeżycia działają na zasadzie sprzężenia zwrotnego. Emocja skierowana do kogoś, wywołuje reakcje i odwrotnie. Zła kondycja rodzinna jest przez dziecko wyczuwalna⁶.

Ważną kwestią są konflikty i kłótnie między małżonkami oraz ich strategie radzenia sobie z nimi przed rozwodem. To właśnie wewnętrzna sytuacja rodziny przed rozwodem jest odpowiedzialna za powstawanie negatywnych konsekwencji rozwodu. Najważniejszym skutkiem takiej sytuacji jest utrata przez dziecko poczucia bezpieczeństwa i konieczność odnalezienia się w nowej sytuacji. Dziecko traci najważniejszy dla niego punkt odniesienia - zgodną rodzinę⁷.

Dziecko w wieku 3-5 lat:

- może czuć, że straciło rodzica - może prowadzić to do agresji wobec matki/ ojca, nowych partnerów rodziców, rodzeństwa, dzieci lub nauczycielek w przedszkolu,
- może brać na siebie winę za rozpad małżeństwa rodziców - bardzo często dzieci uważają, że swoim zachowaniem doprowadziły do rozwodu (tataś odszedł, bo byłem niegrzeczny),
- może wycofać się do wcześniejszych etapów rozwoju, kiedy było malutkie i miało pełną opiekę obojga rodziców (zachowania typu: moczenie się w nocy, brudzeniu majtek, ssaniu kciuka, wzmożonym przytulaniu się),
- miewa kłopoty z zasypianiem, może bać się ciemności, budzić się w nocy z krzykiem⁸.

Dziecko w wieku 6-8 lat:

- może przeżywać przytłaczające uczucie smutku - popłakuje,
- bardzo tęskni za rodzicem, który z nim nie mieszka,
- odczuwa lęk przed tym, że utraci także rodzica, który z nim mieszka,
- złości się na tego rodzica, którego obwinia za rozpad związku, czuje, że musi wybierać wobec kogo być lojalnym - kogo kochasz bardziej: mamę czy tatę⁹.

³ Zob. W. Joede, *Jak uchronić dziecko przed skutkami rozwodu rodziców. Poradnik dla rodziców*, przeł. A. Kleszcz, Kraków 2007, s. 17.

⁴ Zob. H. Cudak, *Zaburzenia w zachowaniu dzieci...*, s. 12.

⁵ Zob. W. Kuśmierz, *Wpływ rodziny rozbitej na sytuację szkolną dzieci* [w:] „Życie Szkoły” 2000, nr 3, s. 3.

⁶ E. Muszyńska, *Diagnoza i pomoc w rozwiązywaniu indywidualnych problemów uczniów*, [w:] J. Miluska (red.), *Psychologia rozwiązywania problemów szkoły*, Poznań 2001.

⁷ H. Muszyński, *Opieka w systemie pojęć* [w:] R. Pawłowska, I. Jundziłł (red.), *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość? Terazniejszość? Przyszłość*, Gdańsk 2008, s. 46.

⁸ Por. M. A. Nowicki, *Kamienie milowe. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* – Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 1996 r.

⁹ Zob. G. Poraj, J. Rostowski (red), *Zagrożenia życia rodzinnego*, Łódź 2003, s. 26.

Dziecko w wieku 9-12:

- wyraża silną złość do rodzica, którego uważa za sprawcę rozwodu, często odrzuca złego rodzica,
- przeżywa głębokie poczucie straty, żalu i bezradności,
- może utracić wiarę i pewność siebie, konsekwencją mogą być gorsze wyniki w nauce, dolegliwości (takie jak: bóle głowy i brzucha, trudności ze snem),
- dziecko może zachowywać się agresywnie wobec rówieśników, nauczycieli i innych osób¹⁰. Taka agresja jest próbą rozładowania nagromadzonej złości lub karaniem kogoś w zastępstwie winnego rodzica¹¹.

Dziecko w wieku 13-18 lat:

- może czuć się nadmiernie obciążone emocjonalnym wspieraniem rodzica lub zajmowaniem się młodszym rodzeństwem,
- może oczekiwać, że któryś z rodziców wynagrodzi mu straty związane z rozwodem, np. materialnie,
- może czuć się nieswojo, widząc rodziców umawiających się z nowymi partnerami, obserwując ich seksualność, może być zazdrosne o nowego partnera rodzica,
- przeżywa chroniczne zmęczenie; ma problemy z koncentracją,
- może zacząć kraść lub zażywać narkotyki,
- obawia się o swoje przyszłe związki, może być nieufne wobec ludzi i wobec trwałości związków między nimi¹².

Czego potrzebują dzieci?

- Dzieciom potrzebna jest obecność w ich życiu obydwójga współpracujących ze sobą rodziców.
- Dzieci nie powinny przejmować odpowiedzialności za zachowania i decyzje dorosłych oraz przyszłość ich związku i swojej rodziny.
- Dzieci mają prawo do wyrażania wszystkich swoich uczuć. By móc to zrobić potrzebna jest im rozumiejąca obecność najbliższych osób – rodziców.
- Ich zadaniem jest wysłuchać dziecko i wspierać je w trudnych momentach.
- Dziecko potrzebuje orientacji w sytuacji, której nie rozumie i na którą nie ma wpływu¹³.

Przede wszystkim należy rozmawiać z nim o tym, co dzieje się w rodzinie. Nie istnieje jeden dobry i łatwy sposób na przekazanie dziecku informacji, o tym, co się dzieje w rodzinie, gdy rodzice się rozstają. Rozmowa pozwoli uniknąć sytuacji, gdy dzieci domyślają się, fantazjują na temat zaistniałej sytuacji i napięć w rodzinie. Dobrze jest, by nie pozostawały z tym same¹⁴. Ważne jest by podjąć rozmowę wtedy, gdy decyzja o rozstaniu już zapadła. Jeżeli jest to etap walki lub szukania sposobów by ten drugi nie odszedł, dzieci mogą być użyte w tych rozgrywkach¹⁵.

¹⁰ Zob. H. Sęk, R. Cieślak (red), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Warszawa 2004, 23.

¹¹ Zob. M. Adamczak, *Krytyczne zdarzenia życiowe i radzenie sobie z nimi? wybrane zagadnienia*, [w:] B. Wali-górska (red), *Elementy psychologii klinicznej*, Poznań 1985, 16.

¹² Por. D. Brett, *Bajki, które leczą*, cz. 2, Gdańsk 2005, s. 8.

¹³ Zob. W. Chojnacka, *Reakcje dzieci na rozwód rodziców* [w:] *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze* 2003, nr 3, s. 6.

¹⁴ Zob. M. H. Dembo, *Stosowana psychologia wychowawcza*, przeł. Z. Toeplitz, Warszawa 1997, s. 12.

¹⁵ Zob. M. Farnicka, *Jak sobie poradzić z rozwodem rodziców* [w:] „Problemy Rodziny” 1999, nr 3, s. 4.

Ważne jest, by dziecko dostało takie same wyjaśnienia od obydwójga rodziców. Rodzice rzadko w sytuacji rozstania czują się w takim samym stopniu pokrzywdzeni. Zazwyczaj jedno z nich czuje się porzucone, drugiemu zaś przypada rola winnego. Dlatego też trudno o obiektywną ocenę sytuacji i spójne przekazanie dziecku informacji. Wskazane jest, żeby rodzice postarali się o wspólną wersję zanim zaczną rozmawiać z dzieckiem. Łatwiej zmobilizować się do takich ustaleń, gdy dobrze przemyślimy sytuację emocjonalną dziecka i jej konsekwencje dla dalszego życia dziecka. Od rodziców zależy czy dziecko dowie się, że czasami ludzie przestają się kochać i to jest dla nich smutne czy też, że mężczyźni/ kobiety to dranie i nie można na nich liczyć¹⁶.

Im młodsze dziecko tym mniej szczegółów powinno poznać. Dziecko powinno wiedzieć, że to nie jego wina, żadne jego zachowania i słowa nie miały wpływu na decyzję rodziców. Trzeba bardzo się postarać, by w rozmowie z dzieckiem nie obwiniać się nawzajem¹⁷.

Nie jest potrzebne przekazywanie dzieciom wszystkiego ze szczegółami, a nie jest dopuszczalne wykorzystywanie tej sytuacji do opowiedzenia im, jakim okrutnym draniem jest tatuś i co zrobił mamusi. Zranieni rodzice często „za karę” izolują dziecko od drugiego rodzica¹⁸.

Rozwodzący się rodzice:

1. Wciągają dziecko w swój konflikt, załatwiają za ich pośrednictwem sprawy z partnerem, komunikują się ze sobą poprzez dziecko¹⁹.
2. Używają przemocy. Jest nią szantaż, straszenie, groźenie opuszczeniem, zmuszanie do ustępstw, wrogość wobec dziecka, brak wsparcia i zainteresowania dzieckiem²⁰. Dziecko traktowane w ten sposób przeżywa silny lęk i bezsilność. Sytuacja, gdy najbliższe osoby – rodzice, źle traktują siebie nawzajem jest bardzo silnym urazem dla dziecka²¹. Szantaż emocjonalny jest jedną z form przemocy i może mieć on formę werbalną lub niewerbalną. Rodzice mniej lub bardziej świadomie oczekują od dziecka, by opowiedziało się po jego stronie. Mówią mu „Jeśli nie jesteś ze mną jesteś przeciwko mnie”. Niewerbalne sposoby, to odsuwanie dziecka od siebie, bagatelizowanie jego spraw, obrażanie się²².
3. Odrzucenie. Dziecko nie może długo pozostawać w sytuacji rozdarcia i często zdarza się, że aby zmniejszyć swój ból opowiada się po którejś stronie, co nie znaczy, że nie potrzebuje drugiego rodzica²³.

¹⁶ Zob. M. Farnicka, *Sposoby radzenia sobie z rozводом przez dzieci* [w:] „Wychowanie na co dzień” 2000, nr 3, s. 9.

¹⁷ Zob. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *O prawach dziecka*. Wydawnictwo Comer, Toruń 1994, s. 42.

¹⁸ Zob. A. D. Hart, *Rozwód. Jak ratować dzieci*, przeł. M. Ciszewska, Poznań 2006, s. 12.

¹⁹ Zob. K. Jabłoński, *Rozwód? Jak go przeżyć*, Warszawa 2008, s. 14.

²⁰ Zob. W. Joede, *Jak uchronić dziecko...*, przeł. A. Kleszcz, Kraków 2007, s. 12.

²¹ Zob. W. Kuśmierz, *Wpływ rodziny rozbitej na sytuację szkolną dzieci*, [w:] „Życie Szkoły” 2000, nr 3

²² *Wokół praw dziecka* cz. I i II (praca zbiorowa), Wydawnictwo Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 1993, s. 12; Por. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka 1991-1993, Centrum Europejskie, U. W. Biuletyn., Wydanie specjalne 2/1994. Sprawozdanie rządu z realizacji Konwencji o prawach dziecka za lata 1993-98, Warszawa 1999 r.

²³ Por. *Prawa wychowanków domów dziecka, raport z monitoringu*. red. E. Czyż, Wydawnictwo Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2000 r., s. 6.

W momencie, kiedy rodzice sami nie umieją odpowiedzialnie zająć się higieną psychiczną swojego dziecka w trakcie rozwodu, warto pomyśleć o terapii dziecka. Dostępne na rynku możliwości to: zwykła konsultacja psychologiczna, psychoterapia indywidualna dziecka, psychoterapia grupowa i indywidualna dzieci i młodzieży, grupy samopomocy, psychoedukacja rodziców, terapia rodzinna i mediacje rodzinne²⁴.

Proces adaptacyjny dziecka po rozwodzie to sprawa indywidualna - najważniejsze, by rodzice nie wciągali dziecka w swoje konflikty. Biorąc rozwód ze sobą, nie są zwolnieni z opieki nad dzieckiem - tej psychicznej i fizycznej²⁵. Rodzic krzywdzący to taki, który pozostawia dzieci same sobie, traktuje je jak swoją własność. Odnosi się do dziecka bez szacunku, obraża je, wyśmiewa, wywołuje w nim poczucie winy, znieważa je fizycznie, seksualnie, słownie, szantażuje, straszy. Do tej listy można dodać jeszcze inne negatywne zachowania dorosłych²⁶. Krzywdzenie jest ścigane przez prawo, a krzywdzący po rozpoznaniu problemu powinni pozostać pod nadzorem kuratorów sądowych. Jeśli to nie zmienia ich zachowań powinni być odseparowywani od dzieci²⁷. Warto, by sędziowie rodzinni czy pełnomocnicy stron uczestniczący w rozprawach rozwodowych byli świadomi powyższych uwarunkowań.

2. NEGATYWNE SKUTKI ROZWODU – W UJĘCIU PSYCHOLOGICZNYM

Carl Rogers został uznany za osobę która wywarła największy wpływ na współczesną psychoterapię. Według jego koncepcji:

- a) Kształtowanie się i rozwój osobowości jest wypadkową dwu procesów i dynamizmów. Jeden to dążenie do samorealizacji czyli wrodzona tendencja organizmu do urzeczywistniania i doskonalenia tych zdolności które służą podtrzymywaniu zdrowego funkcjonowania i rozwoju osoby. Realizacja tego dążenia opiera się na organicznym procesie wartościowania, który pozwala pozytywnie oceniać doświadczenia które są podtrzymujące lub rozwijające a negatywnie oceniać te, które mogłyby przeszkadzać nam w rozwoju. Drugi to proces wzajemnych relacji i wpływów między jednostką a znaczącymi dla niej osobami, który szczególnie we wczesnych okresach życia może zawierać treści i formy decydujące o kształcie osobowości.
- b) Powstawanie zaburzeń i patologicznych form organizacji osobowości jest związane z takim postawami i zachowaniami rodziców, które tworzą destrukcyjne warunki otrzymywania lub ubiegania się przez o ich miłość i akceptację. Dziecko uwewnętrzniając te warunki zaczyna spostrzegać swoje doświadczenia selektywnie, zniekształcać je lub im zaprzeczać jeżeli tworzą kolizję z tym warunkami. Produktem tego procesu staje się niespójny i zdeintegrowany obraz własnej osoby, który utrwała rozdźwięk między JA a osobistymi doświadczeniami. Doświadczenia osobiste rozpoznawane jako niezgodne z JA są odbierane jako zagrażające co jest źródłem chronicznego niepokoju, aktywizującego mechanizmy obronne, powodujące

²⁴ Zob. M. H. Dembo, *Stosowana psychologia wychowawcza*, przeł. Z. Toeplitz, Warszawa 1997, s. 42.

²⁵ Zob. M. Farnicka, *Jak sobie poradzić z rozwodem rodziców*, [w:] „Problemy Rodziny” 1999, nr 3, s. 3.

²⁶ Zob. M. Farnicka, *Sposoby radzenia sobie z rozwodem przez dzieci*, [w:] „Wychowanie na co dzień” 2000, nr 3, s. 8.

²⁷ Zob. B. Gronowska, T. Tasudowicz, C. Mik, *O prawach dziecka...*, s. 12.

kolejne zniekształcanie doświadczeń. Przy wysokim poziomie niezgodności między JA a doświadczeniem trudności życiowe i stres mogą doprowadzić do dezintegracji osobowości.

c) Wprawdzie Rogers koncentrował się najczęściej na uwewnętrznieniu warunków uzyskiwania miłości i akceptacji rodzicielskiej ale ten sam kierunek analizy pokazuje, że jeszcze ważniejszym i bardziej destrukcyjnym procesem zaburzenia osobowości bywa uwewnętrznianie warunków przetrwania dziecka wychowywanego w destrukcyjnych i traumatycznych relacjach z rodzicami lub opiekunami. Ślady tych relacji i związanych z nimi bolesnych doświadczeń wpisują się w strukturę JA, zaburzają organizację całej osobowości oraz blokują jej prawidłowy rozwój.

d) Łagodzenie i uzdrawianie skutków wychowywania się w destrukcyjnych dla rozwoju środowiskach wychowawczych wymaga z tej perspektywy uczestnictwa w bliskiej i osobowej relacji terapeutycznej, która powinna charakteryzować się zbiorem warunków, od których spełnienia zależą efekty terapii. Tworzenie tych warunków jest podstawowym zadaniem terapeuty a skuteczność realizacji tego zadania zależy od takich jego właściwości i umiejętności jak; autentyczność, bezwarunkowa akceptacja i szacunek, empatyczne komunikowanie i niezaborcza życzliwość. Z tego punktu widzenia jedną z funkcji spełnianych przez terapeutę uczestniczącego w tej relacji może być tzw. korektywne rodzicielstwo integrujące warunki sprzyjające tworzeniu znaczących więzów interpersonalnych z warunkami uzyskiwania przez pacjenta doświadczeń korygujących ślady dysfunkcyjnych doświadczeń z rodzicami w przeszłości²⁸.

Tak więc kształtowanie się osobowości i funkcjonowanie osoby, zarówno zdrowe jak i zaburzone, jest zakorzenione w świecie relacji interpersonalnych, zarówno tych realnie przebiegających między osobami jak i ich reprezentacji uwewnętrznionych i zapisanych w schematach osobowości²⁹.

3. OCHRONA DOBRA DZIECKA W PRAWIE ROZWODOWYM.

Najwyższym rangą aktem prawnym jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Inne ustawy tworzą szczegółowy porządek prawny, uchwała się je dla wykonania norm konstytucyjnych i powinny być zgodne z Konstytucją. Również traktaty międzynarodowe są włączone do krajowego porządku prawnego z mocy Konstytucji (art. 91 Konstytucji). W związku z tym Konwencja o prawach dziecka oraz europejskie ratyfikowane konwencje dotyczące dzieci, łącznie z kodeksem cywilnym, kodeksem rodzinnym

²⁸ Zob. J. W. Aleksandrowicz, *Psychoterapia*, Warszawa 2000, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, s. 12; Zob. tenże, *Zaburzenia nerwicowe, zaburzenia osobowości i zachowania dorosłych (według ICD – 10)*, Kraków 1998, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 6; Zob. J. Cz. Czabała, *Czynniki leczące w psychoterapii*, Warszawa 2009, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 14; Zob. L. Grzesiuk (red.), *Psychoterapia*, T I i II, Warszawa 2006, Ene-teia, Wydawnictwo Psychologii i Kultury, s. 14; Zob. M. Jędrasik-Styla i inni, *Psychoterapia integracyjna: podejście eklektyczne, asymilatywne integracji oraz czynniki wspólne* [w:] K. Bierzyński, *Psychoterapia* nr 2, Kraków 2009, Sekcja Psychoterapii Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego, s. 13; Zob. A. Kokoszka, P. Drozdowski (red.), *Wprowadzenie do psychoterapii*, Kraków 1990, Akademia Medyczna im. M. Kopernika w Krakowie, s. 16; Zob. J. O. Prochaska, J. C. Norcross, *Systemy psychoterapeutyczne. Analiza Transteoretyczna*. Warszawa 2006, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Instytut Psychologii Zdrowia, s. 8.

²⁹ Tamże.

i opiekuńczym oraz z innymi ustawami normującymi stosunki rodzinne tworzą system prawa realizujący ochronę praw dziecka³⁰.

Najczęstsze przyczyny ustania małżeństwa – rozvodu to: naruszenie wierności, alkoholizm i inne uzależnienia, agresja, nieporozumienia na tle seksualnym, opuszczenie małżonka i pożycie z innym, zaniedbywanie rodziny, choroba współmałżonka, przyczyny ekonomiczne, różnice poglądów i przekonań³¹. Zanim sąd podejmie decyzję musi powziąć pewność, przeprowadzić postępowanie pojednawcze, sprawdzić czy istnieją widoki na utrzymanie związku³². Sąd nie może orzec rozvodu, jeżeli wskutek niego miałoby ucierpieć dobro wspólnych dzieci małżonków, jeżeli orzeczenie stałoby w sprzeczności z zasadami współżycia społecznego, jeżeli o rozwód wystąpił małżonek winny rozpadu pożycia³³. Zgodnie z Kodeksem rodzinnym i opiekuńczym obligatoryjną częścią wyroku rozwodowego jest orzeczenie przez sąd o władzy rodzicielskiej oraz o kontaktach z dzieckiem³⁴.

Zatem ochrona dziecka w prawie rozwodowym polega na:

1. Ustaleniu okoliczności faktycznych sprawy, a w szczególności charakteryzujących się sytuację dziecka;
2. Prognozowaniu – przez porównanie obecnej sytuacji z sytuacją po ewentualnym rozwodzie;
3. Dokonaniu wyboru rozstrzygnięcia najbardziej korzystnego dla dziecka w wyniku przeprowadzonej analizy czynników determinujących jego dobro w ujęciu wieloaspektowym – przy założeniu wyczerpania wszelkich obiektywnie możliwych do zastosowania środków w celu pojednania rodziców i pewności co do istnienia zupełnego i trwałego rozkładu pożycia³⁵.

Bliżej nieokreślona liczba małżeństw nie podejmuje starań o rozwód ze względu na dziecko. Małżonkowie także nie są przekonani o słuszności pozostawania w związku małżeńskim w imię tzw. dobra dziecka. Ponadto małżonkowie doskonale wiedzą, że dziecko jest świadome zburzonych stosunków między nimi³⁶. Dla ustalenia władzy rodzicielskiej najważniejszym jest dobro dziecka, czyli jego rozwój emocjonalny i intelektualny, dlatego zdanie dziecka (biorąc przy tym pod uwagę wiek dziecka) w sprawie rozwodowej powinno być znaczące i wiążące.

4. ROLA DZIECKA W POSTĘPOWANIU ROZWODOWYM – W UJĘCIU PRAWNYM

Kodeks postępowania cywilnego wyróżnia dwie instytucje, za pomocą których sąd może poznać zdanie dziecka. Jest to przesłuchanie dziecka w charakterze świadka oraz wysłuchanie dziecka³⁷.

³⁰ Zob. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.) - kpc;

³¹ Zob. J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 46.

³² Zob. tamże.

³³ Zob. K. Jabłoński, *Rozwód?...*, s. 12.

³⁴ Zob. W. Joede, *Jak uchronić dziecko...*, s. 13.

³⁵ Zob. W. Kuśmierz, *Wpływ rodziny rozbitej...*, nr 3, s. 16.

³⁶ Tamże.

³⁷ Zob. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.) - kpc; J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, *Kodeks rodzinny...*, s. 64.

Wystąpienie dziecka w charakterze świadka, według przepisów k.p.c. ograniczone jest jego wiekiem. Zgodnie bowiem z art. 430 k.p.c. małoletni, którzy nie ukończyli lat trzynastu, a zstępni stron (a zatem, dzieci, wnuki itd.), którzy nie ukończyli lat siedemnastu, nie mogą być przesłuchiwani w charakterze świadków. Wobec tego, w sprawach o rozwód dzieci, które nie ukończyły lat trzynastu nie mogą być przesłuchiwane w charakterze świadków³⁸.

Ograniczenie to dotyczy nie tylko dzieci stron, ale wszystkich małoletnich. Jednakże, w przypadku wspólnych dzieci małżonków ograniczenie przez ustawodawcę przesłuchania w charakterze świadków jest dalej idące, ponieważ dotyczy ono małoletnich, którzy nie ukończyli lat siedemnastu. Dzieci poniżej 17. roku życia, nie mogą występować w roli świadka w procesie rozwodowym swoich rodziców. Dopiero zstępni stron, którzy ukończyli lat siedemnaście mogą zeznawać³⁹.

Dopuszczalność wysłuchania dziecka przez sąd w postępowaniu cywilnym, w niektórych przypadkach rozmowa z dzieckiem może okazać się pomocna⁴⁰.

Do takich spraw należy m.in. sytuacja, gdy konieczne jest ustalenie z kim dzieci zostaną po rozwodzie, czy też w jaki sposób rozkładać będą się koszty utrzymania dzieci przez rozwodzących się rodziców⁴¹. Dlatego też w procesie, zgodnie z art. 216¹§ 1 k.p.c., w sprawach dotyczących osoby małoletniego, sąd, przed wydaniem wyroku, wysłucha dziecko, jeżeli jego rozwój umysłowy, stan zdrowia oraz stopień dojrzałości na to pozwolą⁴². Wysłuchanie to powinno dotyczyć jedynie tych spraw, które dotyczą dziecka, czyli władzy rodzicielskiej, kontaktów z rodzicami, czy ustalenia miejsca zamieszkania dziecka⁴³. Wysłuchanie małoletniego ma charakter względnie obligatoryjny, a więc ograniczony jedynie stanem rozwoju dziecka, czyli jego rozwojem umysłowym, stanem zdrowia oraz stopniem dojrzałości. Oznacza to, że sąd ma obowiązek wysłuchać dziecko orzekając w każdej kwestii dotyczącej go bezpośrednio (władza rodzicielska, miejsce zamieszkania, kontakty z rodzicami), gdy tylko stan jego rozwoju na to zezwala⁴⁴.

Powinność wysłuchania dziecka podkreślił Sąd Najwyższy: „kierując się celowością, przy uwzględnieniu stopnia dojrzałości małoletniego oraz charakteru sprawy opiekuńczej, właściwy sąd powinien zapoznać się ze stanowiskiem tego małoletniego, mając na względzie jego dobro”⁴⁵. Wysłuchanie małoletniego dziecka, powinno odbyć się w warunkach jak najbardziej sprzyjających otwarciu się dziecka i zapewnienia mu poczucia bezpieczeństwa. Dlatego też, zgodnie z art. 216¹§ 1 k.p.c., wysłuchanie dziecka odbywa się poza salą posiedzeń sądowych⁴⁶.

³⁸ Tamże. Zob. A. Łopatka (red.), *Konwencja o prawach dziecka a prawo polskie*, Wydawnictwo Sejm, Warszawa 1991, s. 23.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Postanowienie Sądu Najwyższego z 15 grudnia 1998 r., I CKN 1122/98, OSN 1999 Nr 6, poz. 119.

⁴⁶ Zob. Orzeczenie SN z dnia 8.12.1951 r., C 259/51, NP. 1953/5, 81.

Powszechną praktyką jest wysłuchiwanie dzieci w specjalnych pomieszczeniach, które spełniają ściśle określone wymogi techniczne i formalne, zapewniają dyskrecję, stwarzają atmosferę rozmowy, a przy tym umożliwiają przeniesienie jej na nośnik, stanowiący dowód dla sądu. Sąd powinien formułować pytania i zwracać się do dziecka stosownie do jego wieku, a także zapewnić dziecku swobodę wypowiedzi i wyrażenia swoich opinii⁴⁷. Kodeks nie nakłada na sąd obowiązku przeprowadzenia wysłuchania dziecka z udziałem psychologa, jednakże w praktyce przyjmuje się, iż obecność takiego specjalisty jest wskazana i jednocześnie stosowana⁴⁸.

Psycholog powołany do sprawy może ocenić, czy stan rozwoju emocjonalnego dziecka zezwala na przeprowadzenie jego wysłuchania, może pomóc w odpowiednim formułowaniu pytań kierowanych do dziecka, a także wesprzeć małoletniego w trudnej dla niego sytuacji styczności z wymiarem sprawiedliwości i swobodą wypowiedzi na temat rodziny⁴⁹. Po przeprowadzeniu wysłuchania, zgodnie z art. 216¹ § 2 k.p.c., sąd uwzględni zdanie i rozsądne życzenia dziecka stosownie do okoliczności, jego rozwoju umysłowego oraz stanu zdrowia i stopnia dojrzałości⁵⁰.

5. DOBRO DZIECKA PRZECIWNIE ROZWIĄZANIU MAŁŻEŃSTWA PRZEZ ROZWÓD

Jedną z przeszkód rozwodowych, uniemożliwiających rozwiązanie małżeństwa jest dobro dziecka z tego małżeństwa pochodzącego. Dotyczy to także dzieci przysposobionych, przy czym nie dotyczy dzieci jednego z małżonków, nawet jeżeli były wychowywane wspólnie, a nie zostały prawnie przysposobione oraz dzieci już pełnoletnich, niezależnie od konieczności dalszego sprawowania opieki nad nimi⁵¹. Zasada ta w naszym ustawodawstwie nigdy nie była kwestionowana, natomiast spór doktrynalny dotyczył pojmowania i stosowania w praktyce tej przeszkody⁵².

Przesłanka ta była wielokrotnie przedmiotem orzecznictwa Sądu Najwyższego, a o jej wadze świadczy fakt, że orzeczenia dwukrotnie miały charakter wytycznych:

- z dnia 18 marca 1968 r. (III CZP 70/66, OSNCP 1968, poz. 77);
- z dnia 9 czerwca 1976 r. (III CZP 46/75, OSNCP 1976/9, poz. 184), kierunkujących orzecznictwo sądowe w celu wzmocnienia ochrony rodziny⁵³.

Ze wskazanych wyżej wytycznych wynika konieczność szczególnie wnikliwego badania czy dobro dziecka nie ucierpi wskutek orzeczenia rozwodu. Odbywa się to poprzez rozważenie: czy rozwód nie spowoduje osłabienia więzi z dziećmi tego małżonka, przy którym dzieci nie pozostaną, czy po rozwodzie zaspokojone zostaną potrzeby materialne i emocjonalne dzieci w takim przynajmniej zakresie jak obecnie, czy utrzymanie dotychczasowego stanu będzie dla dzieci bardziej korzystne niż orzeczenie

⁴⁷ Zob. A. Łopatka (red.), *Konwencja o prawach dziecka a prawo polskie...*, s. 23.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Zob. J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 19.

⁵² Zob. tamże.

⁵³ Zob. Orzeczenie SN z dnia 18 marca 1968 r. (III CZP 70/66, OSNCP 1968, poz. 77); Zob. Orzeczenie SN z dnia 9 czerwca 1976 r. (III CZP 46/75, OSNCP 1976/9, poz. 184).

rozvodu⁵⁴. Powyższe ustalenia mogą zostać mimo wszystko nie wzięte pod uwagę przez sąd jako przeszkody orzeczenia rozvodu, gdy zachodzą inne istotne okoliczności przemawiające za rozwiązaniem małżeństwa⁵⁵.

„Wytworzona w rodzinie przez stałe awantury rodziców atmosfera, która zatrzymałaby młodość małoletnich dzieci, demoralizowałaby je i zagrażała ich wychowaniu, uzasadnia uznanie, że w takiej sytuacji dobro dzieci nie mogłoby uciec wskutek orzeczenia rozvodu ich rodziców”⁵⁶.

Dla oceny, czy dobro dzieci sprzeciwia się rozwodowi, należy konkretnie rozważyć, jaka byłaby ich sytuacja, gdyby do rozvodu nie doszło i porównać ją z sytuacją, jaka będzie po orzeczeniu rozvodu; nie można oceniać tej kwestii na podstawie założenia, że małżonkowie wrócą do wspólności małżeńskiej po odmówieniu im orzeczenia rozvodu, jeżeli okoliczności przemawiają przeciwko takiemu założeniu”⁵⁷.

Przy rozważaniach na temat oddziaływania rozvodu na dobro małoletnich dzieci brany jest pod uwagę ich wiek, dotychczasowe stosunki z rodzicami, jak również stan ich zdrowia i stopień wrażliwości⁵⁸. Sam fakt możliwości założenia nowej rodziny przez współmałżonka nie może być podstawą odmówienia rozvodu, gdyż jeśli taki motyw należało uznać za wystarczający, ustawa po prostu zakazywałaby rozvodu, dopóki są małoletnie dzieci⁵⁹.

Przy ocenie, czy dobro dziecka w małżeństwie nie stoi na przeszkodzie do orzeczenia rozvodu, należy brać pod uwagę stan istniejącego trwałego rozkładu, którego nie zmieni odmówienie rozvodu⁶⁰. W tym stanie rzeczy dobro dziecka nie sprzeciwi się rozwodowi, jeżeli środki dla jego wychowania są zapewnione i jeżeli kontakt dziecka z obojgiem rodziców nie będzie utrudniony⁶¹.

Najczęściej stosowanym środkiem dowodowym dla ustalenia sytuacji wychowawczej i bytowej małoletnich dzieci jest wywiad środowiskowy kuratora zawodowego (organ pomocniczy sądu), przeprowadzany na koszt stron i opinie specjalistycznych placówek, w szczególności Rodzinnego Ośrodka Diagnostyczno-Konsultacyjnego (RODK). Koszty opinii RODK i ekspertyzy Instytutu Ekspertyz Sądowych, rozliczane są w orzeczeniu końcowym i stają się przychodem Skarbu Państwa. Natomiast inne placówki za opracowanie i sporządzenie opinii przedstawiają rachunki, które są pokrywane z zaliczek uiszczanych przez strony⁶².

6. WNIOSKI: DE LEGE LATA, DE LEGE FERENDA

Reakcja dziecka na rozstanie rodziców zależy od szeregu czynników: wieku dziecka w chwili rozvodu rodziców, jego płci, osobowości, dojrzałości intelektualnej i emocjo-

⁵⁴ Zob. Orzeczenie SN z dnia 8.12.1951 r., C 259/51, NP. 1953/5, 81.

⁵⁵ Zob. tamże.

⁵⁶ Zob. Orzeczenie SN z dnia 16.05.1952 r., C 1110/51, NP 1953 nr 5, 82.

⁵⁷ Zob. Orzeczenie SN z dnia 8.12.1951 r., C 259/51, NP. 1953/5, 81.

⁵⁸ Zob. tamże.

⁵⁹ Zob. Orzeczenie SN z dnia 08.05.1951r., C 184/51.

⁶⁰ Zob. tamże.

⁶¹ Zob. Orzeczenie SN z dnia 31.12.1951r., C 625/51.

⁶² Zob. J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 67.

nalnej, rozmiaru konfliktu między rodzicami, sytuacji ekonomicznej opiekuna, z którymi dziecko mieszka, jakości relacji pomiędzy byłymi partnerami⁶³.

Rozwód wpływa negatywnie na zachowanie uczniów w szkole i poziom ich osiągnięć szkolnych. U dzieci wychowujących się w rodzinach rozbitych zauważalna jest mniejsza motywacja do nauki. Często przychodzą na lekcje nieprzygotowane, bez odrobionej pracy domowej, mają problem ze skupieniem uwagi na zajęciach, przeszkadzają nauczycielom, wagarują, nierzadko powtarzają klasę⁶⁴. Skutki tej sytuacji można złagodzić poprzez niesienie dzieciom odpowiedniej pomocy psychologiczno-pedagogicznej. Działania te powinny być podejmowane w środowisku rodzinnym i w szkole, jako instytucji wspomagającej funkcję wychowawczą rodziny. Do obowiązków tej placówki oświatowej, nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych oraz specjalistów (np. pedagogów, psychologów, logopedów) należy organizowanie i świadczenie pomocy psychologiczno-pedagogicznej uczniom, ich rodzicom oraz nauczycielom. Pomoc ta powinna polegać na „rozpoznawaniu i zaspokajaniu indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych ucznia oraz rozpoznawaniu indywidualnych jego możliwości psychofizycznych, wynikających z różnych sytuacji”, w tym również z sytuacji kryzysowej lub traumatycznej, czyli sytuacji trudnej do zniesienia, zagrażającej życiu, zdrowiu lub równowadze psychicznej jednostki i utrudniającej powrót do normalnego funkcjonowania. Pomoc w tym przypadku powinna polegać na podjęciu w stosunku do dzieci takich działań, które prowadzą do przywrócenia stanu naruszonej równowagi życiowej, zdrowotnej lub psychicznej, czyli przezwyciężenia kryzysu, jakiego doświadcza dana osoba⁶⁵.

Działania pomocowe muszą polegać przede wszystkim na uświadamianiu im znaczenia ich obecności w życiu dziecka, zwłaszcza w tak stresującej sytuacji jaką jest rozwód najbliższych mu osób. Nauczyciele, wychowawcy grup wychowawczych, specjaliści powinni zachęcać rodziców do wspierania swoich dzieci, zapewniania im o swojej miłości, okazywania im współczucia i zrozumienia, spędzania z nimi więcej czasu, panowania nad konfliktami z partnerem, negatywnie odbijającymi się na psychice dzieci, umożliwiania dzieciom kontaktów z rodzicem, który odszedł⁶⁶.

W 2013 roku blisko połowa spośród ok. 50 tys. spraw zgłoszonych Rzecznikowi Praw Dziecka dotyczyła łamania praw dzieci w sytuacjach okołorozwodowych. Do Rzecznika Praw Dziecka wpływają dramatyczne apele dotyczące dzieci uwikłanych w konflikty rozwodowe rodziców⁶⁷.

Podczas badań w Rodzinnym Ośrodku Diagnostyczno-Konsultacyjnym dziecko udziela odpowiedzi wcześniej wyuczonych przez rodzica⁶⁸.

To efekty nie tylko manipulacji, ale także oczekiwań rodziców, że dziecko stanowczo opowie się za którymś z nich. Przepisy prawa zobowiązują do uwzględnienia zdania dziecka, jednak nie może przybrać to takich rozmiarów, jak w jednej z prowadzonych przez RPD spraw, gdzie potrzeby dziewczynki w ciągu 6-letniego konfliktu rodziców

⁶³ Zob. J. W. Aleksandrowicz, *Psychoterapia...*, s. 12.

⁶⁴ Zob. tenże, *Zaburzenia nerwicowe...*, s. 6.

⁶⁵ Zob. J. Cz. Czabała, *Czynniki leczące w psychoterapii...*, s. 14.

⁶⁶ Tamże.

⁶⁷ Zob. <http://brpd.gov.pl/prawa-dziecka>, Rzecznik Praw Dziecka (19.11.2015 r.).

⁶⁸ Zob. tamże.

diagnozowane były przez biegłych psychologów ośmiokrotnie. Rodzice w swojej walce rozwodowej często zapominają o prawach i potrzebach swojego dziecka⁶⁹. RPD zwraca uwagę, że wpływ na tę sytuację może mieć również stosowanie art. 58 par. 1a Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego:

Art. 58. § 1. W wyroku orzekającym rozwód sąd rozstrzyga o władzy rodzicielskiej nad wspólnym małoletnim dzieckiem obojga małżonków i kontaktach rodziców z dzieckiem oraz orzeka, w jakiej wysokości każdy z małżonków jest obowiązany do ponoszenia kosztów utrzymania i wychowania dziecka. Sąd uwzględnia pisemne porozumienie małżonków o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem po rozwodzie, jeżeli jest ono zgodne z dobrem dziecka. Rodzeństwo powinno wychowywać się wspólnie, chyba że dobro dziecka wymaga innego rozstrzygnięcia.

§ 1a. W braku porozumienia, o którym mowa w § 1, sąd, uwzględniając prawo dziecka do wychowania przez oboje rodziców, rozstrzyga o sposobie wspólnego wykonywania władzy rodzicielskiej i utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem po rozwodzie. Sąd może powierzyć wykonywanie władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców, ograniczając władzę rodzicielską drugiego do określonych obowiązków i uprawnień w stosunku do osoby dziecka, jeżeli dobro dziecka za tym przemawia⁷⁰.

Obserwuje się, że małżonek dominujący w rodzinie, który spodziewa się korzystnego dla siebie rozstrzygnięcia, wykorzystuje swoją uprzywilejowaną pozycję, blokując sporządzenie porozumienia bądź uzależniając jego podpisanie od wprowadzenia wygodnych dla siebie postanowień. Brak porozumienia jest jednoznaczny z ograniczeniem władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców, mimo że często mają oni porównywalne kompetencje wychowawcze. Dlatego też problemem tym zajmuje się Komisja Kodyfikacyjna Prawa Rodzinnego działająca przy Rzeczniku Praw Dziecka, która rozważa propozycje zmiany tej normy prawnej⁷¹.

STRESZCZENIE

Respektowanie praw dziecka należy do państwa, do rodziców, do różnego rodzaju instytucji społecznych i prywatnych zajmujących się dzieckiem. Jednak, to państwo powinno kreować takie ustawodawstwo i taką jego wykładnię, aby zapewnić dziecku ochronę, jako osoby, jako obywatela i jako członka rodziny⁷². Dziecko jest specyficznym podmiotem. W odmienny sposób rozumuje i komunikuje się z otoczeniem. W specyficzny dla siebie sposób postrzega i opisuje świat. Wciągnięte w konflikt lojalności, ulega presji różnych interesów rodzinnych⁷³.

Historie rozwodzących się małżonków bywają dramatyczne. Sędziowie decydujący o zakresie opieki nad dziećmi powinni pamiętać, że bycie niewygodnym partnerem nie oznacza, że jest się też złym czy niewygodnym rodzicem. Pełnomocnicy reprezentujący

⁶⁹ Zob. tamże.

⁷⁰ Zob. Ignatowicz J., Piasecki K., Pietrzykowski i J., Winiarz J.: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 89.

⁷¹ Zob. <http://brpd.gov.pl/prawa-dziecka>, Rzecznik Praw Dziecka (19. 11. 2015 r.).

⁷² Zob. H. Cudak, *Zaburzenia w zachowaniu dzieci z rodzin rozwiedzionych* [w:] G. Poraj, J. Rostowski (red), *Zagrożenia życia rodzinnego*, Łódź 2003, s. 12.

⁷³ Zob. tamże.

rozводzących się małżonków powinni pamiętać, że dzieci nie wchodzą w skład majątku, a opieka nad nimi nie może stanowić karty przetargowej⁷⁴. Orzekając o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej oraz określając kontakty z dzieckiem, sąd ma obowiązek kierowania się przede wszystkim dobrem dziecka⁷⁵. Dla wydania prawidłowego, zgodnego z dobrem dziecka orzeczenia w sprawie rozwodowej (w kwestiach dotyczących dziecka), sąd powinien zapoznać się z dziecka opinią⁷⁶.

W Polsce powinno być częstsze występowanie na etapie sądowym, to jest częstsze kierowanie skonfliktowanych małżonków do wykwalifikowanych mediatorów oraz zmiana w postrzeganiu opieki naprzemiennej, która jest szansą, a nie zagrożeniem, dla prawidłowego psychologicznego rozwoju dziecka⁷⁷. Pożyteczne byłoby kierowanie rozwodzących się rodziców na szkolenia dotyczące dalszego wspólnego wychowania dzieci oraz stworzenie bezpłatnego programu konsultacji porozwodowych dla rodziców silnie skonfliktowanych⁷⁸. Na świecie od lat istnieją regulacje prawne, które nie pozwalają zakończyć spraw rozwodowych rodziców bez poświadczenia zakończenia przez nich obowiązkowych warsztatów z zakresu sprawowania opieki nad dziećmi po rozwodzie (por. program Children First in Divorce funkcjonujący od 30 lat w Children's Clinic and Family Center Hope Haven w Jacksonville na Florydzie – www.hope-haven.org/divorce-counseling)⁷⁹.

ABSTRACT

The role of the child in the process of the divorce of his parents. Aspects of psychological and legal.

Respecting the rights of the child belongs to the state, to parents, to all sorts of social and private institutions dealing with children. But this state should create such legislation and the interpretation thereof to provide child protection, as a person, as a citizen and as a member of the family. The child is a specific entity. In a different way he argues and communicates with the environment. The specific way perceives and describes the world. Caught in a conflict of interests is different family pressures. Stories divorcing spouses tend to be dramatic. The judges deciding on childcare should remember that being inefficient partner does not imply that it is also bad or ailing parent. Proxies representing divorcing spouses should remember that children are not included in the assets, and caring for them can not be a bargaining chip.

Ruling on exercising parental authority and identifying contacts with the child, the court is obliged to be guided by the interests of the child first and foremost. For the is-

⁷⁴ Zob. Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. - *Kodeks rodzinny i opiekuńczy* (Dz. U. Nr 9, poz. 59 z późn. zm.) - kro;

⁷⁵ Zob. J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem*, Warszawa 1990, s. 13; Por. Informacja Rzecznika Praw Obywatelskich na temat stanu przestrzegania podstawowych praw pacjentów w szpitalach dziecięcych, ze szczególnym uwzględnieniem szpitali psychiatrycznych – 2002 r. (materiał niepublikowany).

⁷⁶ Zob. J. Ignatowicz, K. Piasecki, J. Pietrzykowski, J. Winiarz., *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 19.

⁷⁷ Por. *Wokół praw dziecka*, cz. I i II (praca zbiorowa), Wydawnictwo Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 1993; Zob. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka 1991-1993, Centrum Europejskie UW. Biuletyn: Wydanie specjalne 2/1994.

⁷⁸ Por. *Sprawozdanie rządu z realizacji Konwencji o prawach dziecka za lata 1993-98*, Warszawa 1999 r., Zob. Unofficial summary of The Convention on the Rights of the Child. Ed. DCI 1992.

⁷⁹ Tamże.; Zob. E. Verhellen (red) *Monitoring Children's Rights*, University of Ghent, Children's Rights Centre, Belgium 1995 r., s. 3.

sue properly, consistent with the interests of the child in a divorce judgment (in matters concerning the child), the court should refer to the child's opinion. In Poland should be more frequent occurrence at the stage of court, that is managing the conflicting spouses of skilled mediators and a change in the perception of alternate care, which is an opportunity and not a threat for the proper psychological development of the child.

It would be useful directing divorcing parents for training on further joint education of children and the creation of a free program for parents of consultations after divorce highly conflicting. In the world over the years have regulations that do not allow complete divorce of parents without credentials completion of the mandatory workshops on caring for children after divorce (Applications of Children First in Divorce functioning for 30 years at the Children's Clinic and Family Center of Hope Haven Jacksonville, Florida – www.Hope.haven.org/divorce-counseling).

BIBLIOGRAFIA

Wykaz aktów normatywnych:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483) – Konstytucja RP;
- Konwencja o Prawach Dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991, Nr 120, poz. 526 z późn. zm.) - Konwencja Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. – o Rzeczniku Praw Dziecka (Dz. U. Nr 6, poz. 69);
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. - Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.) - kc; Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. - Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz. U. Nr 9, poz. 59 z późn. zm.) - kro;
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.) - kk;
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. - Kodeks postępowania karnego (Dz. U., Nr 89, poz. 555 z późn. zm.) - kpk;
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. - Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 43, poz. 296 z późn. zm.) - kpc;
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. - o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2002 r. Nr 11, poz. 109 z późn. zm.) - upn;
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. - o pomocy społecznej (Dz. U. Nr 64, poz. 593 z późn. zm.) - ups;
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. - o systemie oświaty (Dz. U. z 1996 r., Nr 67, poz. 329 z późn. zm.) - uso;
- Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. - o świadczeniach rodzinnych (Dz. U. Nr 6, poz. 69);
- Ustawa z dnia 22 kwietnia 2005 roku o postępowaniu wobec dłużników alimentacyjnych oraz zaliczce alimentacyjnej (Dz. U. Nr 86, poz. 732);
- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 roku o zmianie ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy oraz o zmianie niektórych aktów prawnych (Dz. U. Nr 164, poz. 1366);
- Ustawa z dnia 30 lipca 2004 r. - o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych (Dz. U. Nr 35, poz. 305);

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – o kuratorach sądowych (Dz. U. Nr 98, poz. 1071 z późn. zm.);
 Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. – o policji (Dz. U. z 2002 r., Nr 7, poz. 58);
 Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 98, poz. 10 70 z późn. zm.);
 Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. – o zawodach lekarza i lekarza dentysty (Dz. U. z 2002 r., Nr 21, poz. 204).

Literatura przedmiotu:

- Adamczak M., Krytyczne zdarzenia życiowe i radzenie sobie z nimi? wybrane zagadnienia, [w:] Waligórska B. (red), Elementy psychologii klinicznej, Poznań 1985.
- Aleksandrowicz J. W. (2000). Psychoterapia. Warszawa, Wydawnictwo Lekarskie PZWL. 83-200-2409-9.
- Aleksandrowicz J. W. (1998). Zaburzenia nerwicowe, zaburzenia osobowości i zachowania dorosłych (według ICD – 10). Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. 83-233-1169-2.
- Brett D., Bajki, które leczą, cz. 2, Gdańsk 2005.
- Chojnacka W., Reakcje dzieci na rozwód rodziców, [w:] „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2003, nr 3.
- Cudak H., Zaburzenia w zachowaniu dzieci z rodzin rozwiedzionych, [w:] Poraj G., Rostowski J. (red), Zagrożenia życia rodzinnego, Łódź 2003.
- Czabała J. Cz., Czynniki leczące w psychoterapii. Warszawa 2009, Wydawnictwo Naukowe PWN. 978-83-01-14784-6.
- Czyż E. (red.), Dziecko i jego prawa. Warszawa 1992.
- Czyż E. (red.), Prawa ucznia w szkole, raport z badań, Wydawnictwo Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 1996 r.
- Czyż E. (red.), Prawa wychowanków domów dziecka, raport z monitoringu, Wydawnictwo Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2000 r.
- Dembo M. H., Stosowana psychologia wychowawcza, przeł. Z. Toeplitz, Warszawa 1997.
- Farnicka M., Jak sobie poradzić z rozwodem rodziców, [w:] „Problemy Rodziny” 1999, nr 3.
- Farnicka M., Sposoby radzenia sobie z rozwodem przez dzieci, [w:] „Wychowanie na co dzień” 2000, nr 3.
- Gronowska B., Jasudowicz T., Mik C., O prawach dziecka. Wydawnictwo Comer, Toruń 1994.
- Grzesiuk Lidia (red.). (2006). Psychoterapia. T I i II. Warszawa, Eneteia, Wydawnictwo Psychologii i Kultury.
- Hart A.D., Rozwód. Jak ratować dzieci, przeł. M. Ciszewska, Poznań 2006.
- Ignatowicz J., Piasecki K., Pietrzykowski i J., Winiarz J.: Kodeks rodzinny i opiekuńczy z komentarzem. Warszawa 1990.
- Informacja Rzecznika Praw Obywatelskich na temat stanu przestrzegania podstawowych praw pacjentów w szpitalach dziecięcych, ze szczególnym uwzględnieniem szpitali psychiatrycznych – 2002 r. (materiał niepublikowany).
- Jabłoński K., Rozwód? Jak go przeżyć, Warszawa 2008.
- Jędrasik-Styla M. i inni. (2009). Psychoterapia integracyjna: podejście eklektyczne, asymilatywne integracji oraz czynniki wspólne. [w:] Bierzyński K., (2009). Psychoterapia

pia nr 2. Kraków, Sekcja Psychoterapii Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego. 0239-4170.

Joede W., Jak uchronić dziecko przed skutkami rozvodu rodziców. Poradnik dla rodziców, przeł. A. Kleszcz, Kraków 2007.

Kokoszka A., Drozdowski P. (red.). (1990). Wprowadzenie do psychoterapii. Kraków, Akademia Medyczna im. M. Kopernika w Krakowie.

Kuśmierz W., Wpływ rodziny rozbitej na sytuację szkolną dzieci, [w:] „Życie Szkoły” 2000, nr 3.

Łopatka A. (red.): Konwencja o prawach dziecka a prawo polskie. Wydawnictwo Sejm. Warszawa 1991.

Muszyńska E., Diagnoza i pomoc w rozwiązywaniu indywidualnych problemów uczniów, [w:] Miluska J. (red.), Psychologia rozwiązywania problemów szkoły, Poznań 2001.

Muszyński H., Opieka w systemie pojęć, [w:] Pawłowska R., Jundził I. (red), Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość ? Teraźniejszość ? Przyszłość, Gdańsk 2008.

Nowicki M.A. Kamienie milowe. Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 1996 r.

Poraj G., Rostowski J. (red), Zagrożenia życia rodzinnego, Łódź 2003.

Prochaska James O., Norcross John C. (2006). Systemy psychoterapeutyczne. Analiza Transteoretyczna. Warszawa, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Instytut Psychologii Zdrowia. 108-147, 150-183, 186-223.

Safjan M. (red.), Standardy prawne Rady Europy. Tekst i komentarze. Tom I. Prawo rodzinne. Wydawnictwo Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Warszawa 1994.

Sęk H., Cieślak R. (red), Wsparcie społeczne, stres i zdrowie, Warszawa 2004.

Verhellen E. (red) Monitoring Children's Rights, University of Ghent, Children's Rights Centre, Belgium 1995 r.

Inne publikacje:

Wokół praw dziecka cz. I i II (praca zbiorowa). Wyd. Helsińska Fundacja Praw Człowieka. Warszawa 1993.

Orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka 1991-1993, Centrum Europejskie UW. Biuletyn: Wydanie specjalne 2/1994

Sprawozdanie rządu z realizacji Konwencji o prawach dziecka za lata 1993-98, Warszawa 1999 r.

Unofficial summary of The Convention on the Rights of the Child. Ed. DCI 1992.

Netografia:

http://www.csopoid.pl/statystyka_rozwodow.html (18.10.2013).

<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/64418/J> (16.11.2015 r.).

<http://www.opta.org.pl/sywire/files/Gdy%20rodzice%20sie%20rozstaja.pdf> (19.11. 2015 r.).

<http://www.infor.pl/prawo/rozwoy/rozwod-i-dziecko/> (11.12.2015 r.).

<http://brpd.gov.pl/prawa-dziecka>, Rzecznik Praw Dziecka (19. 11. 2015 r.).